

УДК 001:891

О.В. Кононенко

ПОВСЯКДЕННІСТЬ У МАСОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті аналізується суперечливий і багатозначний вплив повсякденності в масовій культурі сучасного суспільства.

Ключові слова: повсякденність, масова свідомість, масова культура, повсякденне буття.

Вступ

Сучасне суспільство діагностується найчастіше як масове суспільство або суспільство споживання. Процеси масовизації ведуть до нівелювання індивіда. У той же час у суспільстві виявляється дефіцит форм і просторів прояву індивідуальності. Подолання масовизації громадських процесів вимагає виходу на авансцену історії свідомого індивіда, який може взяти на себе відповідальність, якщо не за суспільство, то за самого себе. Отримання достовірної характеристики розвитку суспільства в умовах кардинального перетворення всіх сторін життя сучасної людини. Пояснення і прогнозування можливих змін соціального розвитку в умовах глобалізації зумовили необхідність звернення до теми повсякденного буття. Аналіз повсякденного буття сприяє виявленню сучасних значень «живих» практик та їхнього впливу на процес життєдіяльності людей. Вивчення повсякденної життєдіяльності розширює діапазон наукових визначень суспільних відносин, підвищує авторитет наукового знання, визначає перспективи його розвитку.

Аналіз публікацій

Різні аспекти феномена масовизації були розглянуті в соціальній філософії та антропології досить широко. Західноєвропейська традиція дослідження феномена мас сформувала кілька основних значень, що демонструють його багатогранність. Маса розглядається як натовп у роботах Г. Лебона, Е. Канетті, З. Фрейда; масу як публіку розглядає Г. Тард; маса як гетерогенна аудиторія, що протистоїть класам, представлена в дослідженнях Г. Блумера, Е. Ледера, Х. Арендт, Е. Шилз, Д. Рісмана, Р. Мілз; масу як результат зниження рівня сучасної цивілізації, що виражається в ослабленні ступеня впливу з боку правлячих еліт, розглядає Х. Ортега-і-Гассет та К. Ясперс; маса як форма існування людини в умовах «механізованого суспільства» представлена у працях Ф. Г. Юнгера, Л. Мамфорда; маса як «бюрократизоване суспільство» розглядається Г. Зіммерманом, М. Вебером, К. Мангеймом; маса як форма, нездатна сприймати сутність, описана в роботах Ж. Бодрійяра. Теоретичне осмислення характеристик мас знайшло своє відображення в теорії еліт Г. Моска і П. Сорокіна. Негативні політичні наслідки масовизації людини і суспільства відмічають багато дослідників, у тому числі Х. Арендт і Е. Фромм.

У вітчизняній соціальній теорії проблема мас почала активно розвиватися з 60-х років ХХ століття. Розвиток цієї проблеми пов'язаний із феноменами масової свідомості та масової культури (Б. Грушин, К. Уледов, Г. Дилигенський). Засоби взаємодії і взаємовпливу масової свідомості та ідеології досліджувалися в роботах П. Гуревича, Є. Кукушкіної,

В. Єрусалимського та ін. Масова свідомість як феномен пов'язана з політичними змінами російської дійсності в 90-х роках ХХ століття, досліджували С. Кара-Мурза, Д. Ольшанський та ін. Аспекти функціонування масової свідомості розглянуто у вітчизняних дослідженнях першого десятиліття ХХІ століття: співвідношення масової свідомості з масовою культурою; проблема детермінації масової поведінки; соціально-філософський портрет людини-маси та ін.

Повсякденність як філософська категорія була позначена у фундаментальних працях західноєвропейських дослідників. Їхні вчення сприяли початку розвитку таких філософських напрямів, як феноменологія, екзистенціалізм, герменевтика. У рамках екзистенційно-феноменологічного підходу слід виділити оціночну характеристику повсякденності М. Хайдегера, який не відносить повсякденне буття до інтелектуального розуміння, а до сфери, яка формує в індивідуумі посередність, що позбавляє його оригінальності, що дозволяє М. Хайдегеру говорити про повсякденність як про недійсність способу буття людини, що викреслює цей феномен зі сфери наукового дослідження. Протистоїть оціночному підходу М. Хайдегера в дослідженні проблеми повсякденності практичний характер філософії М. Бахтіна, який розуміє повсякденне буття як відповідальність за свідомі вчинки людини, як «діяння» у світі з іншими. Вивченню повсякденних практик приділяв увагу і М. Фуко.

Постановка завдання

У вітчизняній і зарубіжній літературі накопичено багатий досвід дослідження феномена масової культури. Однак спеціальних праць, що відображають, у який спосіб впливає на еволюцію масової культури повсякденність, поки що немає. Саме цьому присвячено дану публікацію.

Основна частина

Здатність людини до рефлексії, до аналізу одержуваної інформації, безпосередньо пов'язана з умінням саморозвиватися. Проте соціально-філософська думка сучасності демонструє нам людину, що є далекою від реалізації цих здібностей. Уніфікація інтелектуальних функцій, придушення прагнення людини до самовдосконалення – все це незмінно тягне за собою створення здатності критичного судження, що підтверджують праці багатьох теоретиків. Причини зниження здатності до судження розглядаються в теорії мас і в теорії повсякденності. Проте представники цих теорій бачать причини в абсолютно різних явищах. На думку Ж. Бодрійяра, відсутність здатності критичного мислення у мас спричинена внутрішньою «силою відторгнення» [1]. Маси не прагнуть досягнути ті області дійсності,

які перевершують їхнє розуміння, як це робить, наприклад, учений, а просто відкидають даний аспект реальності зі сфери своєї пізнавальної діяльності. Дещо інша думка в А. Молья і С. Кара-Мурзи, які пояснюють нездатність мас до критичного мислення швидким зростанням обсягу інформації, що циркулює в суспільстві ХХ ст. [2; 3], тобто впливом на маси зовнішніх факторів. Інформація стає невідповідною людині. Можливості складного логічного мислення паралізуються під натиском зростаючого потоку неякісної інформації, яка приводить у дію одночасно всі органи чуття людини і не залишає їй можливості виокремити з цього безперервного потоку повідомлень дійсно важливі знання і, тим більше, істинні. Людина під впливом ЗМІ виявляється нездатною засвоїти всю глибину змістів і задовольняється лише враженнями і непов'язаними між собою обривками знань та ідей.

Глибина і достовірність знання відтепер не розглядаються людиною як цінність; єдине, що дійсно цікавить людину маси, так це кількість розрізнених фактів, які вона, що б то не було, прагне отримати. Е. Фромм наводить приклад того, як ЗМІ підносять абсолютно розрізнені факти, не ранжуючи їх за рівнем важливості, істинності і серйозності. Повідомлення про загибель тисяч людей перериваються рекламою мила, яку той же диктор викладає в настільки серйозній і авторитетній манері, ніби розповідає про глобальні політичні новини. Це призводить до «критичної загальмованості» мас, яка виникає внаслідок втрати зв'язку з почутим і байдужістю стосовно до всього, що відбувається в світі [4].

Повсякденність розглядається дослідниками як сфера функціонування неререфлексивного мислення. Традиційне протиставлення розуміння повсякденності та методологічної бази науки дозволяє теоретикам виявити її неререфлексивну сутність. У повсякденності виявляється неможливим використання наукових методів обґрунтування реальності, наукові та повсякденні методи обробки інформації протиставляються [5]. Відповідно, і ситуації повсякденного життя найчастіше неможливо пояснити і передбачити методами наукового дослідження, оскільки ці ситуації наповнені величезною кількістю чинників і умовностей, що не піддаються раціональному обґрунтуванню [6]. Сфера функціонування категоріального наукового мислення не перетинається з повсякденністю. П. Бергер і Т. Лукман описують сукупність знань повсякденного життя як доступну для людини пізнавальну зону, проте навіть у межах зрозумілих і доступних ситуацій повсякденного життя завжди присутній певний набір чинників, які перебувають поза зоною розуміння людини [7]. Люди, як правило, обмежуються лише поверховим вивченням об'єкта дійсності, виявляють незацікавленість у повному розумінні всього ланцюжка причинно-наслідкових зв'язків [8].

Разом із тим, неререфлексивність пізнання не може сприйматися як прерогатива виключно повсякденності. Навіть така галузь раціональності, як теоретична свідомість, виявляє в собі величезний пласт неререфлексивних форм, які в умовах інформатизації науки включають у себе сферу аксіоматики (вона постійно розширюється), яка, безумовно, є

неререфлексивним феноменом. Неререфлексивне, отже, є нормальним станом свідомості. Інша справа, що коли неререфлексивність перестає врівноважуватися іншими якостями свідомості. Маса, володіючи силою, яка здатна інкорпорувати в себе будь-якого суб'єкта, гіпертрофують дрімаючу в ньому неререфлексивність [9].

Повсякденність як форма не тільки продукує та відтворює маси, але і дозволяє виявити точки зростання індивідуального, оскільки саме в повсякденності реалізується проектність діяльності, здійснюється робота і проблематизація життєвих ситуацій, що може бути здійснена тільки в діяльності індивіда. У свою чергу, проектність, робота і проблематизація неминуче містять у собі традиціоналізм, рецептурність, моменти неререфлексивного, рутинізації, спрощення і т.п. як необхідні початкові умови діяльності [8]. Повсякденність неприпустимо розуміти як рутинну і нескінченну низку днів. Це, насамперед, становлення цінностей, набуття навичок, вироблення сенсу існування через досягнення практичних цілей. Тільки через досягнення бажаного людина стверджується в своїй значущості й усвідомлює сенс свого буття.

Повсякденне буття нормує, структурує життєдіяльність людини, формує спосіб життя і умови його сприйняття, але при цьому воно не розглядалося з позиції значущості в розвитку процесів інституціоналізації суспільства. Інституційний підхід у дослідженні повсякденного буття дозволяє розглянути цей феномен як нормотворюючий чинник, що відображає реалії і потреби життя соціуму через його нормативні основи. Виявлення і дослідження інституціональних «кодів» повсякденного буття дозволяє знизити невизначеність у взаєминах індивідів, зменшити ризики людської діяльності [10].

Повсякденність є основою, матричною складовою буття індивідів. Застосовуючись в процесі щоденної повторюваності подій, вона виступає стрижневим елементом, що впливає на формування інституційних, нормативних, соціокультурних, духовних практик буття, а також є визначальним у становленні й зміні меж життєдіяльності суб'єктів. На сьогоднішній день так і не виникло єдиної думки щодо значущості повсякденності в розвитку суспільства, недостатньо опрацьована проблема ризикованості повсякденного буття, дуже слабо представлено соціально-філософське дослідження ролі повсякденного буття в процесі інституційних змін. Дослідження в контексті соціальної філософії повсякденного буття і чинників, що впливають на його генезу і трансформацію, дасть можливість прогнозувати подальший розвиток суспільства, а також дозволить уникнути небезпечних змін, що негативно впливають на буття соціуму [11].

Повсякденне буття визначає початок стрімко мінливої реальності будь-якого суспільства, сприяє збереженню єдиної встановленої форми буття в процесі цивілізаційних змін. Воно виступає як системоутворюючий стан, відповідно до якого задаються структурні детермінанти, визначаються соціальні дії і система відносин, а також застосовуються поведінкові установки відповідно до потреб соціуму. Кожному історичному епосу притаманний свій досвід сприйняття повсякденної реальності, який фор-

мує уявлення про наявні на той період соціальні перетворення. Суб'єкт у будь-яких ситуаціях не відходить від знань, досвіду, нормованості дій, за-своєних у процесі повсякденного буття, і тому структурує свою поведінку згідно з отриманими раніше знаннями і нормами.

Повсякденність містить у собі різні матеріальні та ціннісні компоненти, які пов'язані з предметними нормами життя людей, які сприймаються ними як приватна сфера (будинки, сім'я, найближче оточення), сфера буденних подій «пересічної людини», відірваної від розуміння функціонування соціальних інститутів, вплив яких у зоні безпосереднього існування «пересічного» індивіда здається йому або нікчемним, або фатальним. Отже, до повсякденності належать соціальні явища та індивідуальні стани, що класифікуються як звичайні, повсякденні, тобто не належать до явищ одноразових, незвичайних або харизматичних.

Повсякденність як приватне життя наповнена, насамперед, тим, що має стосунок до дозвілля, дому, сім'ї. Реальне буття пронизане людською тілесністю, побутовою сферою. Будучи формою існування людського життя, повсякденність підтримує стабільність функціонування людських суспільств і виступає цілісним соціокультурним світом. Події життєвих ситуацій освоюється людиною щоразу спочатку, тому повсякденність вважається не тільки в монотонній і рутинній повторюваності фігур мислення і мовлення, але й в комунікації та поведінці. Повсякденність пропонує низку спеціальних форм, що дозволяють культивувати нове в рамках добре відомого старого.

В останній чверті ХХ століття повсякденність потрапляє у фокус усіх соціально-гуманітарних дисциплін і стає предметом та методом не тільки гуманітарноорієнтованою напрямку дослідження, а й соціальними науками. Занурення соціальних наук у повсякденність веде до їхньої неминучою гуманізації. Історія свідомості й діяльності пересічної людини в типових сферах її приватного життя стала однією з тенденцій у сучасних історичних дослідженнях. Хоча основні сюжети історії повсякденності, такі як побут, одяг, праця, відпочинок, звичаї, в окремих її аспектах вивчалися давно, проте, системно вони стали предметом дослідження лише в останні десятиліття. Спостерігається загальний антропологічний поворот історичної науки від тих чи інших унікальних особистостей та екстраординарних подій безпосередньо до людини, її внутрішнього світу і, відповідно, до звичної, щоденної поведінки в колі близьких і зрозумілих їй людей і речей.

Цінність досліджень повсякденності полягає в тому, що вона виступає «зворотнім боком» суспільного буття. У повсякденності як у голограмі виявляється вся сукупність соціокультурних відносин, в які включена кожна людина й суспільство загалом. Але в повсякденності відображаються не тільки суспільство, але й сама людина.

Феномен повсякденності є всього лише одним із багатьох ракурсів розгляду суспільства і людини. Але саме завдяки зверненню до повсякденності культурологія та антропологія з абстрактно-теоретичних дисциплін перетворюються на дієві

способи аналізу, знаходять здатність до розуміння і пояснення соціальної реальності, виявляються придатними для антропологічної експертизи суспільства і терапії індивідуальних людських проблем.

Поняття людської повсякденності є складним для інтерпретації. Незважаючи на те, що повсякденність належить світу звичному, близькому і знайомому для кожної людини, вона не піддається, зазвичай, рефлексії. У повсякденній практиці життя різноманітне уживається всупереч теоретичним, моральним, культурним, політичним проблемам і опозиціям. Різні прояви повсякденності, сплітаючись одна з одною, утворюють специфічні локальні простори, які охоплюють різні сторони людської життєдіяльності. Вони містять у собі як свідомі, так і несвідомі елементи, що формують складну систему повсякденного буття. Структура повсякденного життя визначається унікальною індивідуальністю людини, але соціальні та матеріальні параметри життя задають певну матрицю повсякденності, яка визначає межі індивідуалізації повсякденного життя. Наприклад, селянин прив'язаний до річних, щоденних циклів природи, робітник – до режиму роботи фабрики і т.і. Соціально-економічні, політичні, духовні умови життя суспільства мають низку «виходів» на проблеми повсякденності. Зміни форм власності, матеріальних умов життя, поширення технічних засобів (транспорту, зв'язку, побутових приладів тощо) радикально змінюють ті чи інші сторони повсякденності.

Дослідження повсякденного життя ставить низку методологічних проблем, які пов'язані зі складнощами узагальнення і оцінок різноманітних, часто взаємовиключних даних, які розкривають внутрішню неоднорідність і мінливу динамічність ходу повсякденного життя [12].

Як тему першорядної уваги світу повсякденності актуалізує етнометодологія, яка займається вивченням буденних норм, правил поведінки, сенсів, мови в межах повсякденної соціальної взаємодії. Етнометодологію можна розглядати як першу спробу емпіричного дослідження самого повсякденного життя. Етнометодологія досліджує методи, які застосовують індивіди в повсякденному житті для конструювання соціальної реальності, але роблять вони це, використовуючи так звану провокаційну стратегію, що базується на перериванні звичних форм взаємодії. Показуючи, як, перевизначаючи дезорганізовану ситуацію, індивіди відновлюють зруйновані кордони повсякденності, етнометодологія підтверджує основну ідею феноменологічної соціології, згідно з якою соціальний світ – це світ, що створюється, конструюється людьми [13]. Етнометодологія спрямована на дослідження того, у який спосіб люди будують свій світ, припускаючи, що повсякденному життю властива певна впорядкованість. Суспільство не існує як якась субстанціональна реальність, як «рідч», а існує як така дійсність, яка виявляється кордоном людських дій, причому ця межа без самої людської дії не існує, а конститується нею. Повсякденність складається з практичних правил, згідно з якими ми живемо і слідування яких, природно, очікуємо від інших. Соціальний порядок у повсякденному житті крихкий і тонкий, він не очевидний, але повсякденність конститується певними припущеннями про нормальність.

Основою феноменологічної соціології послужила феноменологія Е. Гуссерля. Саме він поставив проблему кризи європейської науки, розробив важливе поняття «життєвого світу» і обґрунтував необхідність для соціальних наук звернутися до дорефлексивного повсякденного життя людини [14]. Він показав, що наука, яка насправді повинна служити цілям повсякденного життя, фактично абстрагується від нього.

Висновки

Тема повсякденності на сьогоднішній день все більше входить в різні соціогуманітарні науки, привертає увагу вчених, і визнання її значущості в бутті людини знаходить велику силу. Проте ступінь вивченості впливу цього феномена на соціальні процеси поки що недостатня. Це пов'язане з певними труднощами, викликаними латентністю, непомітністю, звичністю повсякденного буття, а також багатоаспектністю цього феномена і неоднозначністю його оцінок. Повсякденність вимагає міждисциплінарних досліджень, залучення різних методологічних принципів. Для формування чітких уявлень про процеси, необхідне використання даних як гуманітарних, так і природничих наук, оскільки розуміння повсякденності можливе тільки на основі залучення міждисциплінарних підходів. При вивченні повсякденності потрібне взаємне накладання одна на одну матриці соціально-економічних відносин, матриці цінностей, структури матеріального середовища, соціальної стратифікації, матриці культури.

О.В. Кононенко

ПОВСЕДНЕВНОСТЬ В МАССОВОМ ОБЩЕСТВЕ

Анализируется противоречивое и многозначное воздействие повседневности в массовой культуре современного общества.
Ключевые слова: повседневность, массовое сознание, массовая культура, повседневное бытие.

O. Kononenko

DAILY IN THE MASS SOCIETY

Contradictory and multivalued influence on dailies in the mass culture of modern society is analysed.

Keywords: routine, mass consciousness, mass culture, everyday life.

УДК 141.7 : 930.1 (045)

М.В. Лукашенко

ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОСТІ В СВІТЛІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. Стаття присвячена аналізу специфіки та стадіальності становлення соціальності під кутом зору філософських концепцій різних епох. Обґрунтовується логіка формування різних парадигм соціальності в контексті їхніх культурно-історичних і духовних передумов.

Ключові слова: соціальність, особистість, соціальне, індивідуальне, макроредукціонізм, мікроредукціонізм.

Вступ

Соціальність, як одна з вузлових проблем соціальної філософії, відрізняється багатовекторністю підходів до її розв'язання. У сучасній філософській думці дотепер не існує єдиного загальноприйнятого визначення поняття «соціальність», тим більше не визначена методологія її дослідження. Водночас, сучасність характеризується високою складністю та мінливістю, а дискурс соціальності втрачає системотворче ядро змісту. Все гостріше постає питання трансформації соціальності, її кризи, що потребує

Список літератури

1. Бодрийяр Ж. Прозрачность Зла / Ж. Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 258 с.
2. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Эксмо, 2000. – 864 с.
3. Моль А. Социодинамика культуры [Пер. с фр.; предисл. Б. В. Бирюкова. Изд. 3-е] / А. Моль. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 416.
4. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: АСТ, 2009. – 288 с.
5. Грушин Б.А. Массовое сознание / Б.А. Грушин. – М.: Политиздат, 1987. – 368 с.
6. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигль рациональности / Б. Вальденфельс. // СОЦИОЛОГОС : Сб. ст. / Сост., общ. ред. и предисл. В.В. Винокурова, А.Ф. Филиппова. – М., 1991. – С. 39-50.
7. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
8. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / А. Шюц. – М.: РОССПЭН, 2004. – 1008 с.
9. Снарская Е.В. Нерефлексивный характер массового сознания как характеристика повседневности / Е.В. Снарская. // Теория и практика общественного развития. – 2013. – № 10. – С. 35-37.
10. Фролова С.М. Повседневность как основа институализации общества / С.М. Фролова. // Изв. Саратовского ун-та. – 2012. – Т. 12. – Сер. Философия. Психология. Педагогика. – Вып. 3. – С. 57-61.
11. Фролова С.М. Повседневное бытие общества / С.М. Фролова. – Саратов: ИЦ «ПАТА», 2011. – 218 с.
12. Ревко П.С. Искусственные интеллектуальные системы и повседневная жизнь человека / П.С. Ревко. – Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2009. – 130 с.
13. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии / Г. Гарфинкель. – СПб.: Издательский дом «Питер», 2007. – 335 с.
14. http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/revko/02.php - Шюц А. Структура повседневного мышления / А. Шюц. // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 129-137.

актуалізації цієї проблеми в наукових розвідках.

Постановка проблеми

Метою статі є відтворення логіки формування соціальності в дзеркалі філософської традиції.

Аналіз досліджень і публікацій

Проблема соціальності вирізняється плюралізмом підходів щодо сутності, суспільної значущості та перспектив трансформації цього феномену. Щодо становлення феномену соціальності, то зазвичай виокремлюють метафізичний, класичний та некласи-